

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.04>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Гром Наталя Олексіївна,

orcid.org/0009-0005-1677-2982

аспірантка відділу організації освітньо-наукової підготовки

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

У статті проаналізовано становлення та розвиток правового забезпечення протидії домашньому насильству на підставі чого автором запропоновано власне бачення періодизації вказаного процесу.

Перший період припадає на XI–XVI ст., характеризується значною тривалістю в часі, та увійшов в історію насамперед кодифікованою збіркою юридичних норм українського народу «Руська правда», яким на рівні закону було захищено становище жінки, дружини і матері: за вбивство жінки наступала така ж відповідальність, що й за вбивство чоловіка.

Другий період (IX ст.), насамперед, пов'язаний із двома законами: Австро-Угорським цивільним уложенням, у якому не тільки була здійснена спроба унормувати відносини між подружжям, батьками та дітьми, опікунами та сиротами, а також закріплювалось легальне визначення терміну сім'я.

Третій період (XIII – початок XX ст.) ознаменувався виникненням двох взаємозалежних тенденцій захисту прав людини та захисту прав жінок, які мали наслідком появу суфражизму (який отримав розповсюдження по усій Європі, Сполучених Штатах Америки (далі – США) та дійшов до українських земель) та відобразились на революційних подіях 1917 року, які стали початком спроб зрівняння жінок в усіх сферах суспільного життя.

Четвертий період (середина та кінець XX ст.) без перебільшень став найбільш насиченим та результативним у світі в сфері протидії домашньому насильству, коли у: 1948 році була прийнята Загальна декларація прав людини, що проголосила рівність чоловіка та жінки, заклала фундаментальні основи задля відстоювання прав жінок; 1979 році Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок було засуджено будь-які прояви обмеження щодо вказаної категорії у всіх соціальних сферах.

П'ятий період (кінець XX–XXI ст.) незалежної України, яка як самостійна держава новий курс, визнавши домашнє насильство не просто глобальною проблемою, а і деструктивним явищем, що потребує комплексної протидії, а також розбудови нормативно-правої бази у цій сфері.

Ключові слова: домашнє насильство, історія, правове забезпечення, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, періодизація.

**LEGAL SECURITY AGAINST DOMESTIC VIOLENCE:
ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT**

Hgom Natalia Oleksiivna,

orcid.org/0009-0005-1677-2982

Post-graduate student of the Department
of organization of educational
and scientific training,
(Kharkiv National University of Internal
Affairs, Kharkiv, Ukraine)

The article analyzes the formation and development of legal protection against domestic violence, on the basis of which the author proposed his own vision of the periodization of the specified process.

The first period falls on the XI-XVI centuries, is characterized by a considerable length of time, and entered history primarily with the codified collection of legal norms of the Ukrainian people "Ruska Pravda", which protected the position of a woman, wife and mother at the legal level: the murder of a woman was punishable by the following the same responsibility as for the murder of a husband.

The second period (IX century) is primarily associated with two laws: the Austro-Hungarian Civil Code, which not only attempted to normalize relations between spouses, parents and children, guardians and orphans, but also established the legal definition of the term seven 'I.

The third period (13th - early 20th centuries) was marked by the emergence of two interdependent trends in the protection of human rights and the protection of women's rights, which resulted in the emergence of suffragism (which spread throughout Europe, the United States of America and reached the Ukrainian lands) and were reflected in revolutionary events 1917, which were the beginning of attempts to equalize women in all spheres of social life.

The fourth period (the middle and end of the 20th century) without exaggeration became the most saturated and effective in the world in the field of combating domestic violence, when in: 1948 the Universal Declaration of Human Rights was adopted, which proclaimed the equality of men and women, laid the fundamental foundations for the defense of rights women; In 1979, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women condemned any manifestation of restrictions on this category in all social spheres.

The fifth period (the end of the XX-XXI centuries) of independent Ukraine, which as an independent state took a new course, recognizing domestic violence not just as a global problem, but also as a destructive phenomenon that requires complex countermeasures, as well as the development of a legal framework in this area .

Key words: domestic violence, history, legal support, criminal responsibility, administrative responsibility, periodization.

Постановка проблеми. Щоб боротися з певною проблемою її слід насамперед навчитись розпізнавати. Інформаційна обізнаність та грамотність населення в питанні домашнього насильства за останнє десятиріччя значно зросла, тому сприяли державні програми, зміни до законодавства України, впровадження в роботу Національної поліції груп реагування сектору протидії домашньому насильству, поява та робота кризових центрів, розголос у засобах масової інформації (далі – ЗМІ) тощо. Те, що здавалося нормою подружнього життя 10-15 років тому (припинення, ігнорування, зверхне ставлення, постійна критика та образи та все, що наразі розпізнається

як аб'юзивні стосунки) в теперішній час вже надає можливість людині, яка потерпає від такої поведінки вчасно її ідентифікувати та намагатись зупинити, значною мірою завдяки правовому регулюванню окресленого напрямку. Тож надалі спробуємо відслідкувати процес розвитку правового забезпечення протидії цьому явищу як в Україні так і в зарубіжних країнах.

Мета статті полягає в дослідженні історико-правового аспекту розвитку та становлення правового забезпечення домашнього насильства а вироблення на цій основі відповідної періодизації.

Результати дослідження. Насамперед, доцільно звернутись до найдавніших історичних джерел, зокрема Зведення законів Хаммурапі або як його ще інколи називають Кодексу Хаммурапі (1780 рік до н. е.), відповідно до якого чоловіку належало право розпоряджатися жінкою та дітьми, також розглядалися умови укладення шлюбу та розлучення, багатоженства, майнові відносини сім'ї а також різні злочини проти членів родини [1, с. 609–610]. Аналізуючи розвиток законодавства на території історичних українських земель, у XI–XII ст. основним законом була Руська правда, норми якої ґрунтувались на звичаєвому праві, та переважно були орієнтовані на майнові родинні відносини. Вже у 1529 році в Першому Статуті Великого князівства Литовського було встановлено відповідальність за вчинення фізичного насильства, образи та погрози стосовно батьків. Відповідальність носила майновий характер, так кривдник міг бути позбавлений батьківського спадку. Другий (1566 року) та Третій (1588 року) Статуту Великого князівства Литовського розширювали перелік діянь, що могли вчинюватись дітьми щодо своїх батьків, як то самовільне захоплення батьківського майна, неналежний догляд за батьками у старості та ін. [2, с. 29, 31]. З 1811 року на українських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії діяло Загальне цивільне уложення Австрійської імперії. По суті це був кодекс цивільного права. Вперше в ньому приділялася увага врегулюванню відносин між подружжям, батьками та дітьми а також відносини між опікунами та сиротами [3, с. 8].

В кінці XVIII – початку XIX століть орієнтування на Західну Європу справило сильний вплив на гуманізацію усіх сфер життєдіяльності населення, що вплинуло і на правове регулювання. Зокрема у 1845 році було прийнято Уложення про покарання кримінальні і виправні, де була закріплена відповідальність за скоєння злочину відносно членів сім'ї [4, с. 28]. Приблизно в цей же період у європейських країнах на сімейні відносини великий вплив мала католицька церква, що також зумовлювало свій вплив на усі сфери життя. Взагалі шлях боротьби з домашнім насильством як міжнародної проблеми – це історія злиття двох напрямків: захисту прав людини і прав жінок зокрема. Як стверджує О. В. Грищенко-Веселовська ідея рівності прав жінок і чоловіків бере своє коріння в часи Великої французької революції XVIII ст. у ліберальній концепції «природних прав і свобод» людини, що була закріплена у Декларації прав людини і громадянина ухваленій постановою Національних зборів Франції в 1789 року, який став провідним документом Французької революції. Тоді, після опублікування цієї декларації та Конституції нової республіки, француженки, які брали активну участь у всіх політичних та громадських подіях, виявили, що свободи і права людини не поширювалися на жінок. У той час політична діячка та журналістка Олімпія де Гуж спробувала ініціювати внесення змін до вказаної вище декларації, обґрунтовуючи їх необхідність сукупністю політичних проблем, що відкарбувалось в історії Франції як перший маніфест фемінізму. Однак в подальшому були заборонені жіночі зібрання та присутність жінок на публічних заходах [5]. Отримання право голосу було основною метою боротьби жіноцтва. Суфражизм – рух за виборчі права, що виник в Великобританії в кінці XIX ст., поширився на США, а у другій половині XIX – на початку XX ст. дійшов до українських земель.

Револуційні події 1917 року стали початком спроб зрівняння жінок в усіх сферах життя з правами чоловіків. Жінки стали брати активну участь в громадській та політичних сферах. Змін зазнали й законодавчі акти. Хоча кримінальні кодекси Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) 1922 року та 1927 року не містили статей, які б захищали членів сімей, окрім ст. 158, яка передбачала відповідальність за залишення батьками малолітніх дітей без будь-якої підтримки, а також примушування дітей до заняття жебрацтвом [4, с. 31], Кримінальний кодекс УРСР 1960 року закріплював злочини в сфері сімейних відносин: умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 96); примушування жінки до вчинення абортів (ст. 110); ухилення від сплати аліментів на утримування дітей (ст. 114); зловживання опікунськими правами і залишення підопічних дітей без нагляду і допомоги (ст. 115); ухилення від сплати коштів на утримування непрацездатних батьків (ст. 116); примушування жінки до статевого акту (ст. 119) [6].

У цей же період на міжнародній арені Генеральною Асамблеєю Організацією об'єднаних націй (далі – ООН) прийнято без перебільшення фундаментальний документ, що вплинув на правове регулювання відносин у всіх цивілізованих країнах. Мова йде про Загальну декларацію прав людини 1948 року [7], яка стала підґрунтям боротьби за дотримання прав жінок, оскільки проголосила рівність прав жінок і чоловіків. Пізніше цей постулат отримав свій розвиток у Міжнародному пакті про громадські і політичні права 1966 року [8].

У Союзі Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) сім'я перебувала під захистом держави, а чоловік і дружина були повністю рівноправними в своїх сімейних відносинах, офіційно домашнього насильства не існувало. А тому і не було юридичної відповідальності за неіснуюче явище, замість цього відповідальність наступала за заподіяння фізичного насильства відповідно до ступеню нанесення тілесних ушкоджень (Глава III Кримінального кодексу УРСР 1960 року [9]).

1975 рік Генеральною асамблеєю ООН був проголошений Міжнародним роком жінки та розпочав так зване «Десятиліття жінки ООН», що тривав з 1975 по 1985 роки. Поки міжнародна спільнота виносила на обговорення питання нерівності у соціальних, робочих, професійних освітніх сферах, сферах домашнього побуту та охорони здоров'я, в СРСР та УРСР на рівні профспілок Міжнародний рік жінки відзначався проведенням соціалістичних змагань. А період «п'ятирічки» з 1976 по 1980 роки ознаменувався особливою увагою оздоровлення праці жінок та поліпшення їх медичного обслуговування [10, с. 8]. В грудні 1979 року ООН приймає Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, її ще називають міжнародний «Білль про права жінок». УРСР приєднується до конвенції через рік. У I, II, III частинах документу мова йде про засудження дискримінації щодо жінок у будь-яких її проявах та рівних правах у політичній, соціальній, економічній, культурній сферах: «держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок в усіх питаннях, що стосуються шлюбу та сімейних стосунків, і, зокрема, забезпечують на основі рівності чоловіків і жінок» [11].

У листопаді 2001 року було прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». Слід зауважити, що це був перший нормативний акт, що спрямовувався на запобігання насильству в сім'ї в країнах Східної Європи та колишніх країнах СРСР [12, с. 11]. Розділом III Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» передбачались спеціальні заходи, які застосовувалися до кривдника задля припинення та попередження насильства в сім'ї, а саме відповідно до ст. 10 члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, виносилося офіційне попередження про неприпустимість вчинення такої поведінки. Зазвичай таке попередження виносилося дільничним інспектором

міліції, який здійснював розгляд заяви про вчинення насильства в сім'ї та носило формальний характер. Також в разі повторного вчинення насильства в сім'ї така особа за направленням того ж самого дільничного інспектора міліції направлялася для проходження корекційної програми до кризового центру. В тодішніх звітах про роботу міліції це був скоріш щомісячний показник результату їх роботи. Також ст. 13 цього ж закону був передбачений захисний припис, що виносився працівником міліції за погодженням начальника відповідного органу та прокурора, яким заборонялось кривднику чинить певні дії стосовно потерпілої та на практиці це зустрічалося вкрай рідко і якщо для «галочки» їй виносилися такі приписи то по своїй суті вони також носили формальний характер та ніким не контролювалися. Зазначене, наглядно демонструє той факт, що у 2001 році хоча і були зроблені перші кроки щодо протидії домашньому насильству, але залишалось ще багато прорахунків. Останні намагались вирішити на протязі двох років, у результаті чого в 2003 році до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) була включена окрема ст. 173-2, яка передбачає адміністративну відповідальність за вчинення психологічного, економічного та фізичного (що не спричинило тілесних ушкоджень) насильства. Зауважимо, що до появи цієї статті, вказані дії кваліфікувалися як дрібне хуліганство, за ст. 173 КУпАП. Тобто фактично насильницькі дії вербального та невербального характеру між члена сім'ї прирівнювалися до нецензурної лайки, образливого чіпляння тощо. Якщо ж домашнє насильство супроводжувалось порушенням тиші на площах, у парках, гуртожитках, жилих будинках та інших громадських місцях у заборонений рішенням сільських, селищних, міських рад час, то таке діяння тягнуло за собою відповідальність за статтею 182 КУпАП. Отож фактично з моменту прийняття профільного закону про домашнє насильство до появи статті в КУпАП пройшло цілих два роки, за які норми закону по суті не діяли, а притягнення кривдників до відповідальності відбувалося фактично шляхом «підлаштування» до того чи іншого правопорушення.

Значну роль у розвитку правового забезпечення протидії домашньому насильству мала Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 № 1834, у якій: визначалися конкретні заходи запобігання насильству в сім'ї; запроваджувалось проведення тренінгів для удосконалення вивчення питання а також проведення інформаційно-просвітницьких кампаній для працівників правоохоронних органів, працівників державних органів і органів місцевого самоврядування за участю ЗМІ, міжнародних та громадських організацій, а також наголошувалось на необхідності удосконалення методики розслідування злочинів пов'язаних із насильством в сім'ї (п.п. 32-35) [13].

Наступним кроком у розвитку України в протидії та запобіганню домашньому насильству стало підписання у 2011 році Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством (Стамбульська Конвенція) [14], де Україна виступила в якості одного з авторів. Це документ, що утверджує гендерну рівність, відстоює права людини та спрямований на подолання насильства за гендерною ознакою. Стамбульська Конвенція декларує захист прав людей на вільне від насилля життя та забороняє всі види дискримінації як жінок так і чоловіків. З метою реалізації положень конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими негативними явищами в Україні було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально процесуального кодексів України» [15]. Вперше на законодавчому рівні було закріплено, що за систематичне вчинення домашнього насильства настала кримінальна відповідальність.

Наступним кроком гармонізації національного законодавства не тільки з положеннями Стамбульської Конвенції, а і взагалі міжнародним стандартам стало прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [16], яким не тільки було оновлено та деталізовано механізми і процедури запобігання та протидії цьому явищу, а і відбулась концептуальна зміна понять з звичного «насильства в сім'ї», на більш лаконічне – «домашнє насильство» як ширше поняття, яке охоплює більше коло осіб. Окрім того, згідно з приписами цього закону поліцейські отримали право виносити терміновий заборонний припис щодо кривдника, та стали зобов'язані: вести профілактичний облік кривдників; проводити профілактичні заходи; здійснювати контроль за виконанням кривдниками спеціальних заходів тощо.

Домашнє насильство є одним із таких явищ, яке має тенденцію до розвитку, але стає менш помітним в надзвичайних умовах. Повномасштабне вторгнення в Україну, що відбулось наприкінці лютого 2022 року не скасувало домашнє насильство, а навпаки загострило ситуацію. В особливо критичному становищі перебувають родини, що мешкають недалеко від прифронтових зон, або територій на яких нещодавно відбувалися воєнні дії, так звані сірі зони, де внаслідок військових дій зруйноване місце роботи одного з членів сім'ї. Такі родини залишаються на одинці зі своїми проблемами, не дивлячись на усі зусилля держави надати помірну допомогу. На більшості таких території правоохоронні органи працюють, але не так оперативно, оскільки в основному забезпечують громадський порядок та несуть службу по дотриманню ряду інших першочергових завдань, соціальні служби на таких територіях не функціонують.

Висновки. Аналіз становлення та розвитку феномену домашнього насильства, яке де-юре бере свій початок з XX–XVI ст. до нашої ери, коли діяли «Зведення законів Хаммурапі», де поряд із спробою регулювання сімейних відносин, постать чоловіка у сім'ї була визнана провідною, пропонуємо поділити генезис правового забезпечення протидії цьому деструктивному явищу на такі основні періоди.

Перший період припадає на XI–XVI ст., характеризується значною тривалістю в часі, та увійшов в історію насамперед кодифікованою збіркою юридичних норм українського народу «Руська правда», яким на рівні закону було захищено становище жінки, дружини і матері: за вбивство жінки наступала така ж відповідальність, що й за вбивство чоловіка. Цей період без перебільшення можна назвати основоположним, оскільки цей збірник законів вплинув на подальше формування законодавства литовсько-руської доби та зокрема на Литовські статuti, в яких вже була закріплена відповідальність за вчинення фізичного насильства стосовно дітей.

Другий період (IX ст.), насамперед, пов'язаний із двома законами: Австро-Угорським цивільним уложенням, у якому не тільки була здійснена спроба унормувати відносини між подружжям, батьками та дітьми, опікунами та сиротами, а також закріплювалось легальне визначення терміну сім'я; Уложенням про кримінальні і виправні, в якому закріплювалась відповідальність за скоєння насильства відносно членів сім'ї, а також було визначено коло останніх.

Третій період (XIII-початок XX ст.) ознаменувався виникненням двох взаємозалежних тенденцій захисту прав людини та захисту прав жінок, які мали наслідком появу суфражизму (який отримав розповсюдження по усій Європі, США та дійшов до українських земель) та відобразились на революційних подіях 1917 року, які стали початком спроб зрівняння жінок в усіх сферах суспільного життя. Не зважаючи на це в СРСР був наявний своєрідний юридичний парадокс: «домашнього насильства не існувало», проте Кримінальний кодекс СРСР передбачав відповідальність за злочини у сфері сімейних відносин.

Четвертий період (середина та кінець ХХ ст.) без перебільшень став найбільш насиченим та результативним у світі в сфері протидії домашньому насильству, коли у: 1948 році була прийнята Загальна декларація прав людини, що проголосила рівність чоловіка та жінки, заклала фундаментальні основи задля відстоювання прав жінок; 1979 році Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок було засуджено будь-які прояви обмеження щодо вказаної категорії у всіх соціальних сферах; 1996 році затверджено Топовий (модельний) закон ООН про домашнє насильство, де вперше поняття «домашнє насильство» отримало свою легальну дефініцію, а його визначальними ознаками стали умисел та жорстокість.

П'ятий період (кінець ХХ–ХХІ ст.) незалежної України, яка як самостійна держава новий курс, визнавши домашнє насильство не просто глобальною проблемою, а і деструктивним явищем, що потребує комплексної протидії, а також розбудови нормативно-правової бази у цій сфері. Внаслідок чого у: 2001 році було прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», де було закріплено поняття «насильства в сім'ї»; 2003 році до КУпАП включено ст. 173-2 («Вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису»), тобто домашнє насильство було визначено як адміністративний проступок; 2011 році було підписано Конвенцію Ради Європи про запобігання та боротьбу із насильством (Стамбульську конвенцію), документ, що утвердив гендерну рівність та був спрямований на подолання насильства за гендерною ознакою; 2017 році – прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», яким термін «насильство в сім'ї» було замінено на більш ґрунтовний – «домашнє насильство», розширено коло членів сім'ї, а також деталізовано механізми і процедури протидії домашньому насильству. Прийняття нового закону супроводжувалось визнанням домашнього насильства кримінальним правопорушенням (за наявності певних обставин).

Дослідження генезису правового забезпечення протидії домашньому насильству свідчить про те, що домашнє насильство одночасно може бути як адміністративним, так і кримінальним правопорушенням, а інколи взагалі не може бути визнаний такими. Це залежить від багатьох правових аспектів, тож, у надалі доцільно розглянути правові основи розмежування домашнього насильства як деліктів і правових конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Андрієвич В. М. Закони царя Хаммурапі як пам'ятка політичної думки Стародавнього Сходу. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/14.-gumanitarni-i-sotsialni-nauku.pdf> (дата звернення 17.01.2024).
2. Захарова О. В. Адміністративно-правова охорона суспільної моралі в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2019. 243 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / за заг. ред. Гончаренко В.Д. Харків: Право, 2016. Т. 1. 846 с.
4. Стасюк Н. А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства: дис. ... доктора філософії: 081 «Право». Київ, 2022. 173 с.
5. Гриценко-Веселовська О.В. Суффражизм як шлях забезпечення гендерної рівності у сфері виборчих прав жінок. *Актуальні проблеми політики*. 2014. № 51. С. 477–484.
6. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960 № 2000-05 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2000-05/ed19601228#Text> (дата звернення 25.01.2024) (втрапив чинність).
7. Загальна Декларація прав людини 1948 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 03.02.2024).

8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні прав 1966 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#top (дата звернення: 05.02.2024).
9. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960 № 2000-05 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2000-05#Text> (дата звернення 08.02.2024) (втратив чинність).
10. Жінки та історія: Гендерні виміри повсякденного життя (1970-1980-ті роки) / за заг. ред. О. Р. Кісь, Т. Мелашвілі. Фонд імені Гайнріха Бьоля. Київ: Тбілісі, 2021. 62 с.
11. Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1999 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_794#Text (дата звернення 11.02.2024).
12. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник / Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброда Д. Г., Басиста І. В., Дроздова І. В., Брижик В. О., Мусієнко О. М. Київ, 2012. 246 с.
13. Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 № 1834 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.02.2024).
14. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами 2011 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення 02.03.2024).
15. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: закон України від 06.12.2017 № 2227-ХІІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення 05.03.2024).
16. Про запобігання та протидію домашньому насильству: закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 12.03.2024).